

**EUROASIA JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES**

**3. ANADOLU
ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ**

DIYARBAKIR 28-29 Aralık 2019

KONGRE TAKVİMİ
Özetlerin gönderileceği son tarih: 23 Aralık 2019
Tam metinlerin gönderileceği son tarih: 28 Aralık 2019
Kongre kitabı yayın tarihi: 30 Aralık 2019

Ayrıntılı Bilgi İçin: www.anadolukongre.org

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ KİTABI

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULSEMET AYDIN

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ KİTABI

ANADOLU KONGRELERİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

28-29 ARALIK 2019
DIYARBAKIR

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULSEMET AYDIN

UBAK YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI : 2018/42945)
TÜRKİYE

anadolukonresi@gmail.com

www.ubak.org.tr

<https://www.anadolukongre.org/>

Bu kitabın tüm hakları UBAK Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

UBAK Publications – 2019 ©

Yayın Tarihi : 31.12.2019

ISBN: 978-605-80174-4-3

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

ANADOLU KONGRELERİ
1. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

28-29 ARALIK 2019
DİYARBAKIR

DÜZENLEYEN KURUMLAR

UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi
Derneği

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Kongre Başkanı: Dr. Mehmet Fırat Baran
Düzenleme Kurulu Başkanı: Dr. Gültekin Gürçay
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Leman Kuzu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Dr. Nadire Kantarcioğlu
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Euroasia Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Use Dergisi Editörlüğü
Düzenleme Kurulu Üyesi: Ubak Uluslararası Bilimler Akademisi Yayınevi Editörlüğü
Genel Koordinatör: Amaneh Manafidizaji

YABANCI KONUŞMACILAR

НАРАНЦЭЦЭГ ЭНХТУЯА (Монгол улсын их сургууль) Moğolistan
Amaneh Manafidizaji (Tebriz İslami Sanatlar Üniversitesi) – İran
Khorram Manafidizaji (Tebriz İslami Sanatlar Üniversitesi) - İran
Aytən Hüseynova (Bakü Devlet Üniversitesi) – Azerbaycan
Elgün Kahramanov (Bakü Devlet Üniversitesi) – Azerbaycan
Феруза ҚУРБОНОВАҚ (Ўқон Давлат педагогика институти катта ўқитувчиси) - Uzbekiston
ж.ғ.м., аға оқытушы Садыкова Дамежан Адилхановна (ҚазМемҚызПУ, Алматы қаласы)
Tamar Beridze (Batum Üniversitesi) – Gürcistan
Mohamed Mohamedelhassan (Ondokuz Mayıs Üniversitesi) – Sudan

KONGRE DİLLERİ

TÜRKÇE (Tüm Lehçeleri) - İNGİLİZCE - RUSÇA - FARŞÇA - ÇİNCE - ARAPÇA

KLÁSİK TÜRK ŞİİRİNDE CEVHER-İ FERD YAHUT ATOM

Araş. Gör. İlyas KAYAOKAY

Munzur Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD.

kayaokay_2323@hotmail.com

ÖZET

Köklü bir yapıya sahip olan dîvân şiiri, bilimin hemen her dalıyla alakalı malzemeyi işlemiş; bu hususta zengin bilgi donanımına sahip bir edebiyattır. Bu bildiride, fizik bilim dalının inceleme sahasına giren atomun, Osmanlı edebî metinlerinde nasıl ele alındığı izah edilecektir.

Modern çağdaki atomun Türk-İslâm medeniyetindeki karşılığı olan cevher-i ferd, diğer adı cüz'-i lâ-yetecezzâ, cüz'-i ferd; bir cismi teşkil eden parçaların bölünemeyecek kadar küçük olan taksimleri şeklinde tarif edilir. Devrindeki hemen her aklî ve naklî ilme vâkıf dîvân şairlerinin, cevher-i ferdi de çeşitli yönlerden teşbih, mecaz ve iham sanatlarıyla şiirlerde çokça işlediği tespit edilmiştir. Ekseriyetle kasidelerde, padişahın yahut devlet büyüğünün kılıcı ve aklının keskinliği, cevher-i ferdi bölebilmesiyle methedilir. Hz. Peygamber ve sevgili, eşsiz ve benzersiz olması yönünden cevher-i ferde teşbih edilir. Şairler de gördüğü cevr ü cefayı ve çoğu zaman da şiirdeki kabiliyetini överken cevher-i ferd teşbihine başvurur. Manzumelerde en fazla geçtiği yerler ise, sevgilinin ağzının tasvir edildiği beyitlerdir. Sevgilinin küçük ve görünmez ağzı, cevher-i ferdin varlığına delil olarak sunulur. Çalışmamızda örnek olarak verdiğimiz beyitler, beş yüzü aşkın dîvânın taranması neticesinde elde edilmiş ve -mümkün olduğu kadarıyla- en geniş yargılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cevher-i Ferd, Atom Divan Şiiri, Kaside, Heyula

GİRİŞ

Yunanca “bölünemez” anlamındaki “atomos” kelimesinden gelen atomla ilgili ilk teorileri Democritus (M.Ö. 460-370) ortaya atar ve maddelerin bölünemeyen özlerden teşekkül ettiğini söyler. Konuyla ilgili ilk bilimsel çalışmalar ise; 19. asırda John Dalton'a ait olup atomun bölünemeyeceği düşüncesi yine bu asırda çürütülür. 1930'lardan sonra kabul gören modern atom teorisine göre atom; nötron, proton ve elektron denilen parçalardan oluşur. Atomla ilgili çalışmalar İslâm dünyasını da etkilemiştir. “İlk dönemden itibaren Müslümanların

tabiat anlayışı, bazı istisnalar olsa da büyük oranda cevher-i ferd (cüz'-i lâyetecezzâ) teorisi tarafından temsil edilir” (Demir, 2017: 491). “İslâm dünyasında cüz-i lâyetecezzâ düşüncesi, felsefe ile daha çok meşgul olan Mu‘tezile önderlerinden Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö.227/841) tarafından ilk defa ortaya konulmuş ise de onu kabul etmeyen Mu‘tezile âlimleri de vardır. Meselâ Allâf ile muasır olan İbrahim en-Nazzam (ö. 221/835), cismin sonsuz surette bölünebileceğine inanmıştır. Ehl-i sünnet kelâmcılar ise bölünmez bir atomun (cüz'-i lâyetecezzâ, cevherin) varlığını genel olarak kabul etmekle birlikte atomun mekanik olan bir şey değil de Allah tarafından yoktan var edildiğini yani yaratıldığını söyleyerek, âlemin Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti dâhilinde var olduğunu ispata çalışmışlardır” (Gümüšoğlu, 2019: 55). Bazı müfessirler atomun parçalanabildiği bilgisinin Kur'ân'da var olduğuna; “*Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta (levh-i mahfuzda) bulunmasın*” (Yûnus/ 61) ayetini delil olarak gösterir.

Atom, Osmanlı'da cevher-i ferd, cüz'-i ferd, cüz'-i lâyetecezzâ gibi kavramlarda karşılık bulur. Bu konuda bazı eserlerin de kalem alındığı, atom bahsinin devrin âlimlerince tartışıldığı görülür. 16. asırda Amasyalı Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin (ö.1516), *Risâle fi 'l-cüz' illezi lâyetecezzâ* adlı eseri bunlardan biridir. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 611/4'de kayıtlı *Risâle fi isbâti cüz' i lâyetecezzâ* adlı Arapça eser ve Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Fa 1596/18'da yer alan *Bahsü 'l-cüz' illezi lâyetecezzâ* adlı Arapça risalelerin ise müellifleri belli değildir.

Köklü bir altyapıya sahip olan dîvân şiiri, bilimin hemen her dalıyla alakalı malzemeyi işlemiş bu hususta zengin bilgi donanımına sahip bir edebiyattır. Atom bahsi de bu metinlerde çokça yer almış çeşitli teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Bu bildiriye, fizik bilim dalının inceleme sahasına giren atomun, Osmanlı edebî metinlerinde nasıl ele alındığı izah edilecektir. Çalışmamızda beş yüzü aşkın dîvânın taranması neticesinde fişlenen beyitler, anlam ilgilerine göre tasnif edilmiş; mümkün olduğu kadar tekrar mahiyetteki beyitlerden kaçınarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Klasik Türk Şiirinde Cevher-i Ferd

1. Övgü unsuru olarak kullanılması

1.1. Devlet büyüğünün övgüsünde

Cevher-i ferd, bazı kaside ve tarih kıt'alarında padişah yahut bir devlet büyüğünün medhi edilirken övgü unsuru olarak anılır. Şairler, memduhun kılıcı, akıl ve düşüncesinin

keskinliğini izhar için cevher-i ferdin bölünmesi mazmununu kullanır. Memduhun kılı kırk yaran ince fikir ve hayalleri, cevher-i ferdi dahi bölebilmektedir.

Nedim, Ali Paşa için yazdığı kasidesinde, onun kılıcının keskin oluşunu cevher-i ferd ile izah eder. Paşanın kılıcı, o denli keskindir ki bir maddeyi en küçük yapısına kadar ayırır. Kılıcı, cevher-i ferdi dile getirerek onun varlığını ispat eder. Aynı dönem şairi Diyarbakırlı Hâmî de Ahmed Paşa medhiyesinde memduhun kılıcının keskinliğini aynı şekilde över:

Ecrâm-ı çerha nîzesi ısbât-ı hark eder

Tîği delîl-i cevher-i ferde zebân verir (Nedîm Dîvânı, K.3/24)

“Omun mızrağı, feleğin yıldızlarını yarıp geçer. Kılıcı, cevher-i ferd deliline dil verir.”

Cevher-i ferde eger tîğini gösterse ider

Kısmet-i nâ-mütenâhî ile taksîmi kabûl (Diyarbakırlı Hâmî Dîvânı, K.5/34)

“Eğer cevher-i ferde kılıcını gösterse, cevher-i ferd sonsuz bir bölünmeyi kabul eder.”

Numân Mâhir, Sâmi Ebubekir Paşa hakkındaki bahariyesinde, onun inceden inceye düşünen bir yapıda oluşunu övmek için, kılı kırk yaran hayallerinin cevher-i ferdi bile parçaladığını ifade eder. Kâmî'nin Damad İbrahim Paşa için yazdığı manzumede de aynı kurgu vardır:

Mû-şikâfî-i hayâliyle o[l] gencîne-i feyz

Kısmet-i cevher-i ferdi ider el-hak ta'yîn (Numân Mâhir Dîvânı, K.3/38)

“Doğrusu, o, feyiz (bolluk, ilim, irfan) hazinesi, kılı kırk yaran fikirleriyle cevher-i ferdin bölünmesini sağlar.”

Dikkat-i endîşesi besdür nizâm-ı 'âleme

İtdi fikr-i mû-şikâfî cevher-i ferdi dü-nîm (Kâmî Dîvânı, T.26/15)

“Omun düşüncesinin inceliği, âlemin umumî düzeni için yeterlidir. Onun, kılı kırk yaran fikirleri, cevher-i ferdi ikiye böldü.”

Sünbül-zâde Vehbî, Şahin Giray'ın adamları tarafından uğradığı saldırıyı anlattığı kasidesinde, Sultan III. Selim'in anlayış ve bilme kuvvetinin keskinliğini cevher-i ferd ile izah eder:

Kuvvet-i fikri verir resm-i hayâle sûret

Hiddet-i zihni eder cevher-i ferdi taksîm (Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı, K.16/26)

“Düşüncesinin kuvveti, hayâlin tarzını şekillendirir. Fikrinin keskinliği, cevher-i ferdi parçalara ayırır.”

Ömer Besim de III. Selim hakkındaki bir kıt'asında onu, temiz soyluluğun cevher-i ferdi olarak gösterir. Cevher-i ferd aynı zamanda “eşsiz cevher” manasındadır. “Şairler cevher-i ferdi asıl manasına iham suretile bazı kere cevher-i yegâne manasına da kullanırlar.” (Levend, 1984:

84) Zira bölünemediği için bir benzeri yoktur. Ahmed Lutfî ise Sultan II. Abdülhamid'in cömertliğinin eşsiz oluşundan bahsederken cevher-i ferdi zikreder:

Kurretü'l-'ayn-ı hilâfet nûr-ı çeşm-i saltanat

Cevher-i ferd-i necâbet sâhib-i tab'-ı selîm (Ömer Besim Dîvânı, T.12/7)

"Hilafetin ve saltanatın göz nuru, temiz soyluluğun cevher-i ferdi, kusursuz bir yaratılışa sahip olan..."

Cevher-i ferd-i keremdir zât-ı pâk-i devleti

Mihr-i lutfu olsun evc-i 'âleme dâ'im 'ayân (Ahmed Lutfî Dîvânçesi, T. 79/5)

"O devletin temiz zâtı, cömertliğin cevher-i ferdidir. Onun ihsanının güneşi, daima âlemin zirvesinde belirgin şekilde dursun."

1.2. Hz. Peygamber'in Övgüsü

Şairler, Hz. Peygamber için yazdıkları na'lerde övgü unsuru olarak cevher-i ferdi zikreder. Hz. Peygamber, cevher-i ferd misâli emsâlsiz ve biriciktir. Adnî Receb Dede, bir na'tında cevher-i ferdin parçalanamadığını, bu sebeple Hz. Peygamber gibi eşsiz bir cevherin bulunamayacağını söyler. Sâmi ve Münîrî de Hz. Peygamber'i cevher-i ferde benzetir:

Zât-ı yek-tâna mu'âdil bulunurdu gevher

Cevher-i ferdi eger mümkün olaydı taksîm (Adnî Receb Dîvânı, K.15/44)

"Eğer, cevher-i ferdin bölünmesi mümkün olsaydı, senin eşsiz zâtına benzer bir cevher/öz daha bulunabilirdi."

Zuhûr-i cevher-i ferd-i vücûdudur bi'z-zât

Bedâyi'-i 'araz-i mümkünâtdan maksûd (Arpaemini-zâde Sâmi, K.1/21)

"Mümkün olan şeyler arazının¹ benzersiz meydana getirilen güzelliklerinden maksat bizzat onun varlığının cevher-i ferdidir."

Cihânda cân gibi ol cevher-i ferd

Nübüvvet gülşenine gülbün ü verd (Münîrî, Siyer-i Nebî/b.9143)

"O cevher-i ferd, dünyada can gibidir. O, peygamberlik bahçesinin gülüdür."

Osman Şems'e göre, Hz. Peygamber'in zâtı olmasaydı mevcûdât yaratılmayacaktı. Cevher-i ferd, yani yaratılmış en küçük parça onun için var edilmiştir. Şair bu beyitte "sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" kudsî hadisine telmihte bulunmuştur:

Sen o sultân-ı kazâ-fermâsın kim hükmüne

Cevher-i ferd-i mücerred oldı emr-i evvelîn (Osman Şems Dîvânı, 478/24)

¹ "Cevher, varlığı başka varlığa bağlı olmayan; araz ise bunun aksine olarak varlığı başka varlıklara kaim olan demektir" (Kurnaz, 1987: 202).

“Sen öyle bir emredici sultansın ki senin hükmün için ilk emirle saf haldeki cevher-i ferd oluştu.”

1.3. Sevgilinin Övgüsü

Şairler, sevgilinin yok edici vasfını, cevher-i ferdi parçalayabilmesi durumuyla açıklar. Fütûhî, cevher-i ferd için “nokta-i mevâm” yani görünüşte hissedilmeyip farz edilen nokta terkiğini kullanır. Sevgili, bunu bile kısımlara ayırabilecek kadar âşığı parçalamada mâhirdir. Kânî gibi Sünbül-zâde Vehbî de sevgilinin ağzından yazdığı gazelde, sevgilinin benzersiz ve aynı zamanda ortalıkta fazla görülemeyen, âşıktan gizli olma vasfını cevher-i ferde benzetir:

Söze gelse cevher-i ferde virür hoş inkısâm

Nokta-i mevâmı taksîm eyler ol yârüm benüm (Fütûhî Dîvânı, G.50/6)

“(Sevgili) dile gelince, cevher-i ferdi hoş bir şekilde kısımlara ayırır. Benim sevgilim, o görünmeyen noktayı da böler.”

Yolunda dîde salkum salkum incüler nisâr itdi

Gel ey şehvâr varum cevher-i ferdim niçün küsdün (Kânî Dîvânı, G.104/7)

“Göz, senin yolunda salkım salkım inciler (gözyaşları) saçtı. Gel ey şahlara lâyıık büyük incim, cevher-i ferdim neden küstün bana?”

Mahfûz-ı nihân-hâne-i gencîne-i hüsnüm

Ol cevher-i ferdim ki bulunmaz bana hemtâ (Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı, G.13/4)

“Ben güzellik hazinesinin gizli evinde korunmuş, saklanmışım. Kendisine denk bulunmayan cevher-i ferdim.”

1.4. Şairliğin Övgüsü

Cevher-i ferd, şiir veya şairlik hususunda bir fahriye unsuru olarak genellikle mahlas beyitlerinde geçer. Zîver, eşsiz cevher manasını da kastederek bilginin cevher-i ferdi olduğunu söyler. Neccâr-zâde Rızâ, sözlerinin erişilmez oluşunu cevher-i ferd benzetmesiyle över. Neşâtî, Nef’î ile aynı değerde/ tek bütün hâlinde olduğunu, aynı cevherden olduğu için söz söyleme kudretinin bölünemeyeceğini cevher-i ferd mazmunuyla açıklar. Sâmî, söz söylemedeki yeteneğini “cevher-i ferd üzerine dahi yazabilme” durumuyla izah eder. Koca Râgıb Paşa’nın da hayal ve imajları, cevher-i ferdi bölebilecek kadar ince ve keskindir:

Dürç-i suhanda cevher-i ferdi ma’ârifim

Nüh pâre oldı reşk-ile hemçün ‘araz le’îm (Zîver Dîvânı, G.46/5)

“Söz kutusu içinde olan bilgilerin cevher-i ferdiyim. Onun için alçak araz, kıskançlıktan dolayı dokuz parça oldu.”

Rızâ'nun cevher-i ferd oldu her bir nokta-i nutkı

Mümâs olmaz ana bir vechile dünyâ ve mâ-fihâ (Neccâr-zâde Rızâ Dîvânı, G.21/6)

“Rızâ'nın noktaya benzeyen her bir sözü cevher-i ferd oldu. Dünya ve içindekiler hiç bir şekilde ona dokunamaz.”

Lehce-i Nef'î ile olsa kelâmım n'ola bir

Cevher-i ferd değil kâbil-i neng-i taksim (Neşâtî Dîvânı, K.9/31)

“Sözüm Nef'î'nin söyleyişiyle aynı değerde olsa buna şaşılır mı? Çünkü cevher-i ferd bölünme kusuruna elverişli değildir.”

Kilküm üstâd-ı suver-kâr-i tahayyüldür kim

Nokta-i cevher-i ferd üzre ider nakş ü nigâr (Arpaemini-zâde Sâmî, K.16/111)

“Kalemim, hayal ve düşünceleri görünür hâle getirmede öyle ustadır ki, cevher-i ferd üzerine yazı ve güzel resim yapabilir.”

Hayâl-i mû-şikâfım cevher-i ferdi ider kısmet

Sebük-rûhî-i tab'ım gevher itdirmez girân-cânı (Koca Râgıb Paşa Dîvânı, K.1/2)

“Kılı kırk yaran hayalim, cevher-i ferdi böler. Kıymetli hoşsohbet, zarif yaradılışım, can sıkıcı değildir.”

2. Sevgilinin Bazı Güzellik Unsurlarının Teşbihi

2.1. Dehân (Ağız) – Cevher-i Ferd

Cevher-i ferd, dîvânlarda en fazla bu vesileyle zikredilir. Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı/ ağzı, daima küçük olarak telakki edilir. Bu nedenle çoğu zaman noktaya benzetilir. Elbette bunda tasavvufî anlayışın da etkisi vardır ki ağız, vahdeti temsil eder. Sevgilinin ağzı da cevher-i ferd gibi yok denilecek mesabededir. Şairler çoğu zaman cevher-i ferdin varlığına kanıt olarak rakipten sakındığı sevgilinin ağzını gösterir. Sevgilinin ağzını açması, gülmesi ise cevher-i ferdin bölünebildiğine delildir:

Cevher-i ferd ile yârin deheni kim birdir

Anı fehm eyleyemez her kişi zirâ birdir (Ahmed Rüşdî Dîvânı, Mf. 102)

“Cevher-i ferd ile sevgilinin ağzı birdir. Ancak bunu herkes anlayamaz.”

Agzı mâhiyyetin diler bile cân

Cevher-i ferde hîç var mı vücûd (Ahmedî Dîvânı, G.131/3)

“İnsan, cevher-i ferde hiç kanıt var mı diyerek sevgilinin ağzının esasını bilmeyi ister.”

Besdür misâl-i cevher-i ferde dehân-ı yâr

Söylen hakîme yok yire gavgâda olmasun (Edirneli Fâiz Dîvânı G 30/3)

“Cevher-i ferde örnek olarak sevgilinin ağzı yeterlidir. Filozofa söyleyin yok yere kavga etmesin.”

Vücûd-ı cevher-i ferde dehân-ı yâr bürhândır

Nasil teslim etmez bu delîli ehl-i istidlâl (Süleyman Fehim Dîvânı, G.35/5)

“Cevher-i ferdin varlığına sevgilinin ağzı kanıttır. Delil arayanlar, bu kanıtı nasıl kabul etmez?”

Bürhân yeterdi cevher-i ferdin vücûdına

Nakz etmese delîlimizi hande-i dehen (Hâzık dîvânı, G.177/3)

“Sevgilinin gülen ağzı delilimizi çürütme, cevher-i ferdin varlığına kanıt olarak yeterdi.”

Hurde-dândur sanma agyâr itme anlarla gönül

Cevher-i ferd-i dehân-ı yârdan zinhâr bahs (Âsım Dîvânı, G.25/2)

“Ey gönül, başkalarının pek ince ve küçük şeyleri anladığını sanarak sakın sevgilinin cevher-i ferd olan ağzından bahsetme.”

2.2. Hat (Tüy) - Cevher-i Ferd

Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri de belirgin olmaması/ görünmemesi yönünden cevher-i ferde teşbih edilir. Mirzâ-zâde Sâlim, sevgilinin yüzündeki tüyleri görünce cevher-i ferdin aşikâr olabildiğini düşünür:

Görmesek tâze hatın biz der idik

Cevher-i ferd nümâyân olmaz (Mirzâ-zâde Sâlim Dîvânı, T.10 /7)

“Ey sevgili, biz senin yüzündeki taze tüyleri görmeseydik, cevher-i ferd görünmez derdik.”

3. Âşık- Cevher-i Ferd Teşbihi

Mazlum âşık, sevgili tarafından parçalanmış, yok edilmişliğinin mertebesine dikkat çekmek için kendisini cevher-i ferd misali bölünmüş görür. Kânî, sevgiliden gelecek her türlü taksime razıdır ki kendisi zaten toz² hâindedir:

Misâl-i cevher-i ferd itse cismim teczi`e ol şûh

Zarar yok muktezâ-yı tıynet-i meshûkdan çıkmaz (Kânî Dîvânı, G.78/3)

² Âşık toz, yani zerre ise, sevgili de güneş misali onun ortaya çıkmasında etkilidir. “Zerreler bilindiği gibi havada direkt olarak görünmezler; ancak ışık bir huzme hâlinde (nur) aksettiğinde belirgin olurlar ve görülebilirler” (Yıldırım, 2003: 132).

“O şuh (sevgili) bedenimi cevher-i ferd gibi parçalasa zararı olmaz; Zaten döğülmüş toz hâlinde olanlardan bir şey çıkmaz.”

Âşık Çelebi, âşığın gönlünü cevher-i ferde benzeterek onun eşsiz ve parçalanamaz oluşuna temas eder. Gönlün üzerindeki sevgilinin tüyleri de cevher-i ferd üzerine yazılan Kurân’a teşbih edilir. Yenişehirli Avnî de gönlün cevher-i ferd gibi bölünemeyeceğini söyler. Zira gönül, tecellîgâhtır, kırılmamış ve parlak olmalıdır:

Dilde ‘Âşık fikr-i hattun nakş kılmış gûyiyâ

Cevher-i ferd üstüne Kur’ânı yazmışdur tamâm (Âşık Çelebi Dîvânı, G.48/5)

“Âşık, gönlünde sevgilinin tüyelerinin düşüncesi vardır. Sanki cevher-i ferd üzerine bütün Kurân yazılmıştır.”

Gönül ki âyine-i bî-nazîr-i ‘aşkundur

Misâl-i cevher-i ferd olmaz inkısâm-pezîr (Yenişehirli Avnî Dîvânı, G.114/4)

“Gönül ki aşkın eşsiz aynasıdır, o, cevher-i ferd gibi parçalanamaz.”

4. Tasavvuf ve Cevher-i Ferd

Cevher-i ferd, tasavvufta; “varlığın özü”, “Nur-ı Muhammedî”, “yokluk”, “ezelden beri var olan” ve “değersiz” gibi kavramları temsil eder. Nesîmî, yokluk âlemine geçtiğini *cevher-i ferd oldum* diyerek bildirir:

Nesîmî cevher-i ferd oldu anun

Mekânı lâ-mekân bi’llâh değil mi (Nesîmî Dîvânı, G.446/28)

“Nesîmî, cevher-i ferd gibi oldu. Allah için onun mekânı, mekânsızlık değil mi?”

Hayâlî’nin beytinde, Allah’ın yarattığı yekûn varlığın aslında cevher-i ferd misali cüz hükmünde olduğu düşüncesi vardır. Şair bu ifadeyle âlemdeki varlığa itibar edilmemesi gerektiğini, onun küçük ve kıymetsiz olduğunu anlatır. Sarraf, varlığın hakikatine vâkıf olandır:

Cevher-i ferd iken ey gâfil bu cümle mümkinât

Nice taksîm olduğın fehm etmege sarrâfa gel (Hayâlî Bey Dîvânı, G.8/4)

“Ey gaflete düşmüş olan, bütün bu görünen şeyler bir cevher-i ferd gibidir ki onun nasıl bölündüğünü anlamak için sarrafa gitmelisin.”

Nef’î, “heyûlâ-yı tasavvur”dan uzak, cevher-i ferd olduğunu söyler. “Aristo, her tabii cismi meydana getiren iki ilkedden biri olan heyulayı, “tamamen belirsiz, cisme ârız olan değişmeyi kabul edici kuvve halinde bir cevher” şeklinde tarif etmiştir” (Karadeniz, 1998: 294). Bu ifadeyle şair, heyula ve cevher-i ferd arasındaki farka temas eder. Heyula, varlığı başka varlığa bağlı olan, cevher-i ferd ise varlığı başka varlığı bağlı olmayandır. Câzib’in bir

mısraında da cevher-i ferd ile heyûlânın birbirine denk olmadığı ifade edilir. Ferdaniyyet, Nur-ı Muhammedîdir. Varlık ondan zuhur ettiği için ikinci (heyula) varlık onunla eş olamaz:

Cevher-i ferdim heyûlâ-yı tasavvurdan beri

Şeş cihât-ı marifet kevn ü mekânımdır benim (Nef'î Dîvânı, K.12/13)

“Ben tek bir cevherim. /Nur-ı Muhammedînin kendisiyim/ zihinde tasavvur edilen hayalî (vehmî) bir cevherden çok uzağım. (Hayali ve vehmî şeylerden arınmış, soyutlanmışım/. Bilinen altı yön benim zuhur edip görüldüğüm âlemden başka bir şey değildir.”

Cevher-i ferdim heyûlâ-yı tasavvur olmaz eş (Câzib Dîvânı, Tah.1/6)

“Cevher-i ferd olanım, heyula bana denk olamaz.”

Fâzıl, aşkı cevher-i ferde benzeterek âşık ve maşukun hakikatte tek olduğunu onun bölünemeyeceğini söyler:

‘Aşk bir cevher-i ferddür ki tecezzî itmez (Fâzıl Dîvânı, 51/7)

SONUÇ

Cevher-i ferd, diğer adıyla cüz’-i lâ-yetecezzâ, cüz’-i ferd; bir cismin bölünemeyen en küçük parçaları olup modern atom kavramına tekâbül etmektedir. Devrindeki hemen her aklı ve naklî ilme vâkıf dîvân şairleri, cevher-i ferdi de çeşitli yönlerden teşbih, mecaz ve iham sanatlarıyla manzumelerinde işlemiştir. 14. asır şairlerinden Kadı Burhaneddin, Nesîmî ve Ahmedî’nin beyitlerinde cevher-i ferdin geçiyor olması dîvân şiirinin ilk devirlerinden beri kullanılan bir mazmun/motif olduğunu gösterir. Cevher-i ferd ekseriyetle kasideler ve kıt’alarda, Hz. Peygamber’in, padişahın yahut bir devlet büyüğünün medhi için; gazellerde ise sevgili ve şairle ilgili bazı hususlarda zikredilmiştir. Memduhun ince düşünceleri, fikirleri, akli ve kılıcının keskin oluşu, cevher-i ferdi bölebilmesiyle izah edilir. Terkibin bir diğer anlamı; eşsiz, benzersiz cevher olup iham sanatıyla, Hz. Peygamber ve sevgili için cevher-i ferd denilmiştir. Şairler, genellikle mahlas beyitlerinde, sevgiliden gördüğü eziyeti ve şairlikteki yeteneğini fahrederken cevher-i ferdi kullanmıştır. Taradığımız beş yüzü aşkın eserde, en fazla geçtiği yerler ise; sevgilinin ağzının tasvir edildiği beyitlerdir. Sevgilinin küçük ve görünmez ağzı, cevher-i ferdin varlığına; sevgilinin gülmesi de cevher-i ferdin bölünebildiğine delil olarak sunulur. Yer yer bazı felsefî konulardaki düşüncelerini dile getiren şairlerin, heyula ile cevher-i ferd arasındaki farka da vâkıf olduğu görülür. Şairlere göre; esas olan cevherdir. Fakat heyula tasavvurî olup biraz zannımızda, vehmimizde yarattığımız, ürettiğimiz bilgilerdir. Bazı beyitlerden anlıyoruz ki şairler de cevher-i ferdin parçalanıp parçalanamayacağı hususunda iki farklı görüşe sahiptir. Bu misalden de anlaşılacağı üzere dîvân şiiri, bilgi seviyesi bakımından

son derece donanımlı, sağlam zemin üstüne oturan bir edebiyat olup bilim ve felsefe, bu edebiyatın beslendiği önemli kaynaklar arasındadır.

KAYNAKÇA

Abdulkerîm eş-Şehristânî (2012), “Cevher-i Ferdin İspatı Hakkında”, (Çev. Ömer Ali Yıldırım), *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 155-160.

Demir, Osman (2017). “Amasyalı Bir Âlimin Atomculuk İncelemeleri: Müeyyedzâde ve Cüz Risalesi”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı – I*, Amasya. s. 491-500

Gümüşoğlu, Hasan (2019). “Âlemin Aslî Maddesi Bağlamında Ortaya Çıkan Farklı Görüşlerin İtikat Açısından Sonuçları”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 49-70

Karadeniz, Ömer (1998). “Heyûlâ”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 295-296.

Kurnaz, Cemal (1987). *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Levend, Agah Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Yıldırım, Ali (2003). “Zıtlık Kavramı ve Divan Şiirinde Zerre-Güneş Sembolizmi”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, s. 125-138.

ESERLER

Adnî Receb Dede Dîvânı, Zehra Göre, Dr. Tezi, Konya: Selçuk Üni. 2004.

Ahmed Rüşdi Dîvânı, Melike Tunadurur, Y.L. Tezi, Edirne: Trakya Üni. 2012.

Ahmedî Dîvânı, Yaşar Akdoğan, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.

Arpaemîni-zâde Sâmi Dîvânı, Fatma Sabiha Kutlar, Ankara, 2004.

Âsım Dîvânı, Musa Tozlu, Dr. Tezi, İstanbul: Marmara Üni. 2013.

Âşık Çelebi Dîvânı, Filiz Kılıç, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.

Câzib Dîvânı, Salih Yılmaz, Y.L. Tezi, Ankara: Gazi Üni. 2010.

Edirneli Fâiz Dîvânı, Tarık Demir, Y.L. Tezi, Ankara: Gazi Üni. 2006.

Fâzıl Dîvânı, Mehmet Atacan, Y.L. Tezi, Ankara Üni. 2014.

Fehîm-i Sâni Dîvânı, Recep Çelik, Y.L. Tezi, Nevşehir Üni. 2012.

Futûhî Dîvânı, Dursun Ali Tökel, Y.L. Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üni. 1993.

Hâmî Ahmed Dîvânı, Kadri Hüsnü Yılmaz, Y.L. Tezi, Ankara: Gazi Üni. 2011.

Hayâlî Bey Dîvânı, Ali Nihat Tarlan, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1945.

- Hâzık Mehmed Dîvânı*, Hüseyin Güfta, Y. L. Tezi, Erzurum: Atatürk Üni. 1992.
- Kâmî Dîvânı*, Ali Yıldırım, Ankara: M.E.B. Yayınları, 2009.
- Kânî Dîvânı*, İlyas Yazar, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010.
- Koca Râgıb Paşa Dîvânı*, Hüseyin Yorulmaz, Y. L. Tezi, İstanbul Üni. 1989.
- Mîrzâ-zâde Sâlim Dîvânı*, Adnan İnce, Ankara, 1994.
- Münîrî-Siyer-i Nebî*, Mustafa Özkat, Dr. Tezi, İstanbul: Marmara Üni. 2011.
- Neccâr-zâde Rızâ Dîvânı*, Mehmet Özdemir, Y.L. Tezi, Afyon Kocatepe Üni. 1999.
- Nedîm Dîvânı*, Abdülbâki Gölparlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1951
- Nef'î Dîvânı*, Metin Akkuş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Nesîmî Dîvânı*, Hüseyin Ayan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Neşâtî Dîvânı*, Mahmut Kaplan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Numân Mâhir Dîvânı*, Özlem Batgı, Y.L. Tezi, Ankara: Gazi Üni. 2012.
- Osman Şems Efendi Dîvânı*, Yusuf Yıldırım, Dr. Tezi, İstanbul: Marmara Üni. 2013.
- Ömer Besîm Dîvânı*, Zafer Beşli, Y.L. Tezi, Afyon Kocatepe Üni. 2007.
- Sa'dî Dîvânı*, Sema Uralçin, Y.L. Tezi, Ankara Üni. 2009.
- Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*, Ahmet Yenikale, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Dîvânçesi*, Özlem Düzlü, Y.L. Tezi, Sakarya Üni. 2008.
- Yenişehirli Avnî Dîvânı*, Lokman Turan, Dr. Tezi, Erzurum: Atatürk Üni. 1999.
- Zîver Dîvânı*, Hasan Kaplan, İstanbul: DYB Yayınları, 2019.